

ศึกษาวิเคราะห์ปัจฉิมโอวาทในมหาปรินิพพานสูตร
The analytical study of last Buddha' Word in Mahaparinibbanasutta

พระอธิการวงศ์แก้ว วราโภ (เกษร)

Phra Athikarn Wongkaew Warapo (Kaysorn)

วัดศรีบุญเรือง อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

Wat Si Boon Rueang Lom Kao District Phetchabun Province

E-mail: warapo1994@hotmail.com

Received: 1 August 2022; Revised: 15 November 2022; Accepted: 25 November 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาหลักธรรมเรื่องความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจฉิมโอวาทในมหาปรินิพพานสูตร 2) วิเคราะห์หลักธรรมเรื่องความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจฉิมโอวาทในมหาปรินิพพานสูตร รวบรวมข้อมูลจากมหาปรินิพพานสูตร วิเคราะห์และนำเสนอแบบพรรณนาความ

ผลการศึกษา พบว่า ความเสื่อมของสังขาร 3 ประการ คือ 1) เสื่อมเพราะเป็นสภาพตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วมีความแตกสลายเป็นที่สุด 2) เสื่อมเพราะความไม่มีตัวตน แต่มนุษย์หลงยึดมั่นโดยความเป็นตัวตน จึงทำให้ประสบกับความทุกข์ 3) เสื่อมเพราะถูกปัจจัยปรุงแต่ง หรือมีสิ่งอื่นเป็นปัจจัยและเป็นปัจจัยของสิ่งอื่น

การพิจารณาความเสื่อมของสังขารและความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ ทำให้มีผลหรือได้รับประโยชน์ 4 ประการ ได้แก่ 1) รู้เท่าทันความจริงของสังขาร 2) เป็นการเตือนตนไม่ให้ประมาท 3) ไม่ทุกข์ใจเพราะสังขารทั้งหลาย 4) ได้ประสบความสำเร็จในชีวิต ส่วนความไม่ประมาท 6 อย่าง ได้แก่ 1) ความไม่ประมาทในกาลเวลา 2) ความไม่ประมาทในวัย 3) ความไม่ประมาทในชีวิต 4) ความไม่ประมาทในการทำงาน 5) ความไม่ประมาทในการศึกษา 6) ความไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม

คำสำคัญ: ความไม่ประมาท, ปัจฉิมโอวาท, มหาปรินิพพานสูตร

Abstract

This article aims to 1) study the doctrine of decay and heedlessness as shown in the last Buddha' Word in Mahaparinibbanasutra; Gather information from the Mahaparinibbanasutra. Analyze and present a descriptive form.

The study found that there are 3 deterioration of physique: 1) deterioration from being in a state of existence for a moment and then eventually disintegrating 2) deterioration from non-existence, but people are obsessed with their own identity 3) Deteriorated because of the additive factors or there is something else as a factor.

As a factor of something else consideration of the deterioration of the body and negligence in performing duties Resulting in results or benefits in 4 ways: 1) knowing the truth of the sankhara 2) warning oneself not to be careless 3) not suffering because of the sankhara 4) experiencing happiness in life As for negligence, there are 6 things: 1) carelessness in time, 2) carelessness in age, 3) carelessness in life, 4) carelessness in work, 5) carelessness in education, 6) carelessness. in practice

Keyword: Carelessness, Last Buddha' Word, Mahaparinibbanasutra

บทนำ

ความเสื่อมของสังขารคือสภาวะที่ปรุงแต่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม เป็นด้านร่างกายหรือจิตใจก็ตาม มีชีวิตหรือไร้ชีวิตก็ตาม อยู่ในจิตใจหรือเป็นวัตถุภายนอกก็ตาม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม กล่าวคือทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นแต่นิพพาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543) ล้วนตกอยู่ในธรรมนิยาม 3 อย่างคือปรากฏอยู่ตามธรรมดาที่แน่นอน เป็นไปตามธรรมชาติ ได้แก่ 1) สฬเพ สงขารา อนิจจา สังขาร คือ สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง 2) สฬเพ สงขารา ทุกขา สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ และ 3) สฬเพ ธมมา อนตตา ธรรมคือ สังขตธรรมและอสังขตธรรม หรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551) ท่านแสดงอรรถแห่งอนิจจตา ในความหมายว่าเป็นอนิจจังด้วยเหตุผล 4 อย่างคือ 1) อุบาทวยปวัตติโต เพราะเป็นไปโดยการเกิดและการสลาย คือ เกิดๆ ดับมีแล้วก็ไม่มี 2) วิปริณามโต เพราะเป็นของแปรปรวนคือเปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อยๆ 3) ตาวากลิโกโต เพราะเป็นของชั่วคราวอยู่ได้ชั่วขณะๆ 4) นิจจปฏิกเขปโต เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือสภาวะของมันเป็นของไม่เที่ยงนั้นขัดกันอยู่เองในตัวกับความเที่ยงหรือโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว เมื่อมองดูรู้เห็นตามสภาวะของมันแล้ว ก็จะหาไม่พบความเที่ยงเลย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551)

ความเสื่อมหรือความไม่เที่ยงของสังขารร่างกายจิตใจก็เหมือนกัน ที่เห็นได้ชัดเจน ได้แก่ 1) ระบบกล้ามเนื้อและกระดูก กล้ามเนื้อมีอาการเหี่ยวฝ่อ มีเยื่อพังผืดมากขึ้นกล้ามเนื้ออ่อนกำลัง ทำให้สูญเสียความแข็งแรงว่องไวและการทรงตัวที่ดี กระดูกจะบางลง ผุและหักง่าย หมอนรองกระดูกสันหลังจะเหี่ยวเสียความยืดหยุ่น ทำให้ตัวเตี้ยลง 1 เซนติเมตร ทุก 20 ปี ข้อเสื่อมตามวัยปวดตามข้อ และทำให้เกิดอุบัติเหตุระหว่างเคลื่อนไหวได้ง่าย 2) ระบบสัมผัส มีการเสื่อมลง ได้แก่ การเห็นเสื่อมลง เลนส์ตาเกิดต้อกระจก สายตายาวขึ้น กล้ามเนื้อลูกตาเสื่อม การปรับสายตาช้า ทำให้เวียนหัวได้ง่าย ประสาทรับเสียงเสื่อมทำให้หูตึง ได้ยินเสียงต่ำ

หรือเสียงสูงกว่าธรรมดา มีการเชื่อมของหูที่เกี่ยวกับระบบการทรงตัวทำให้ผู้สูงอายุเดินโซเซได้ จมูกมีประสาทรับกลิ่นเลวลง ลิ้มรสได้น้อยลง การรับสัมผัสบริเวณปลายมือ ปลายเท้าเสื่อมลง ทำให้มีความอดทนต่อความเจ็บปวดสูง ซึ่งอาจเป็นอันตรายได้ เช่น ผิวหนังพองจากความร้อน เป็นจมูกมีประสาทรับกลิ่นเลวลง ลิ้มรสได้น้อยลง การรับสัมผัสบริเวณปลายมือ ปลายเท้าเสื่อมลง ทำให้มีความอดทนต่อความเจ็บปวดสูง ซึ่งอาจเป็นอันตรายได้ เช่น ผิวหนังพองจากความร้อน เป็นต้น 3) ผิวหนัง จะบางและเหี่ยวย่น สีของผิวหนังน้อยลง ทำให้เกิดจุดต่างขาว แต่บางครั้งเกิดตกกระจากการมีสีเพิ่มขึ้น ต่อมไขมันชั้นน้ำมันน้อย ทำให้ผิวแห้ง คัน ต่อมเหงื่อข้างเหงื่อได้น้อยลง ส่วนผมจะร่วงและเปลี่ยนเป็นสีขาว 4) ระบบหายใจ ปอดมีสมรรถภาพลดลง ความจุและความยืดหยุ่นของปอดลดลง เลือดจับออกซิเจนขณะผ่านปอดได้น้อยลง ทำให้เหนื่อยง่าย นอกจากนี้ กลไกการไอทำงานได้น้อยลงทำให้มีเสมหะสะสมภายในปอดมากขึ้น 5) ระบบหัวใจและการไหลเวียนโลหิต เยื่อบุผนังด้านในของหัวใจหนาขึ้น และมีคอเลสเตอรอลแทรกในผนังหลอดเลือด ทำให้หลอดเลือดแข็งตัวขาดความยืดหยุ่น การไหลเวียนของเลือดช้าลง ทำให้หัวใจต้องทำงานหนักมากขึ้น เกิดหัวใจเต้นผิดจังหวะ และหัวใจวายได้ง่าย จะสังเกตได้ง่ายจากผู้สูงอายุ เพราะมีอาการหน้ามืดเป็นลมได้ง่าย เกิดจากเลือดไปเลี้ยงสมองไม่ทันขณะที่มีการเปลี่ยนท่าหรืออิริยาบถของร่างกาย 6) ระบบประสาท สมองมีขนาดเล็กลงเสื่อมหน้าที่ทำให้มีการเคลื่อนไหวช้า มีอาการสั่นตามร่างกายได้ จะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ยากแก้ปัญหาต่างๆ ได้ไม่ดี ลืมง่ายโดยเฉพาะเหตุการณ์ในปัจจุบัน แต่สามารถจำเรื่องราวเก่าๆ ได้ดี 7) ระบบทางเดินอาหาร ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ฟันจะหัก ต่อมน้ำลายชั้นน้ำลายออกมาน้อยลงทำให้ปากแห้ง การผลิตน้ำย่อยน้อยลง การเคลื่อนตัวของกระเพาะอาหารและลำไส้ช้าลง ทำให้ท้องอืด อาหารไม่ย่อย นอกจากนี้การดูดซึมอาหารไปสู่เซลล์ต่างๆ ทำได้น้อยลง จึงทำให้ผู้สูงอายุขาดสารอาหารได้ง่าย 8) ระบบขับถ่ายปัสสาวะ เกิดการเสื่อมหน้าที่ ทำให้ไตขับถ่ายของเสียได้น้อยลง ถ่ายปัสสาวะบ่อยเนื่องจากกระเพาะปัสสาวะมีความจุลดลง ผู้สูงอายุบางรายอาจปัสสาวะขัด โดยเฉพาะผู้ชายจากต่อมลูกหมากโต ส่วนในเพศหญิงอาจมีอาการกลั้นปัสสาวะไม่อยู่ เพราะกล้ามเนื้ออุ้งเชิงกรานหย่อน สมรรถภาพเนื่องจากการคลอดลูกมาหลายคน 9) ระบบขับถ่ายอุจจาระ ผู้สูงอายุมักจะท้องผูกจากระบบการย่อยอาหารไม่ปกติ และร่างกาย มีกิจกรรมต่างๆ น้อยลง 10) ระบบต่อมไร้ท่อ มีการผลิตฮอร์โมนของต่อมไร้ท่อลดลง ตับอ่อนผลิตอินซูลินได้น้อยลง ทำให้ผู้สูงอายุมีโอกาสเป็นเบาหวานได้ง่ายกว่าวัยอื่น 11) ระบบภูมิคุ้มกัน ในผู้สูงอายุจะมีภูมิคุ้มกันเสื่อมลง ทำให้ความต้านทานโรคต่ำ เกิดภูมิแพ้ได้มากขึ้น และมีโอกาสเกิดมะเร็งได้ นอกจากการเปลี่ยนแปลงในระบบต่างๆ แล้ว ผู้สูงอายุมักจะมีลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงตามปกติ ได้แก่ เมื่อเจ็บป่วยจะมีพยาธิสภาพผิดปกติหลายอย่าง และไม่มีลักษณะที่เฉพาะโรค มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว ถ้าไม่มีการรักษามีโรคแทรกซ้อนในระหว่างการทำการรักษาสูง และต้องการการฟื้นฟูสมรรถภาพมาก (ภิรมย์ เจริญผล, 2553)

สังคัมของมนุษย์ทุกวันนี้ ที่เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมากมายเป็นเหตุให้ขาดความร่มเย็นเป็นสุขหรือมีการดำเนินชีวิตไปในทางไม่ถูกต้องตามบริบทแห่งสังคัมมนุษย์ โดยเฉพาะผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาแล้ว ถือได้ว่าตกอยู่ในหลักของความประมาท ซึ่งความประมาทนั้นมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกของทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงลักษณะ โทษ กระบวนการวิธีการแก้ไขตามหลักธรรมะของพระพุทธเจ้า รวมถึงอุทาหรณ์ของความประมาทมากมายอย่างมีระบบแบบแผนไว้ แม้แต่พระพุทธเจ้าก่อนจะดับขันธปรินิพพานตรัสรับสั่งให้แนวทางการแก้ไขความประมาทไว้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า “หนุตทานิ ภิกขเว อามนตยามิ โว วยธมา สงขารา อปุปมาเทน สมปาเทถ น จิริ ตถาคตสฺส ปรีนิพพานํ ภวิสสตี อิติ ตินฺณํ มาसानํ อจฺจนฺตถาคโต ปรีนิพพายิสสตี.” (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550) แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยัง ความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม ความปรินิพพานแห่งตถาคตจัก

มีไม่ช้า โดยล่วงไปอีกสามเดือนแต่นี้ ตถาคตก็จักปรินิพพาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ถ้ามุขย์ไม่รู้จักความเสื่อมแห่งร่างกายจิตใจและไม่ได้ศึกษาโทษของความประมาทให้เข้าใจแล้ว ยากที่จะทราบถึงแนวทางแก้ไข คงจะทำให้สังคมต้องได้รับความเสียหายหรือประสบกับปัญหาอุปสรรคในด้านต่างๆ อันเนื่องมาจากความประมาท ดังยกมาข้างต้นนั้นอย่างแน่นอน

จึงสรุปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัยอิโวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ในมหาปริณิพพานสูตร ทรงชี้ให้เห็นความเสื่อมไปแห่งสังขารคือร่างกายจิตใจ สังขตธรรม และอสังขตธรรมทั้งปวงเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นขึ้นจริงตามธรรมดาตามธรรมชาติ เป็นสามัญลักษณะของสรรพสิ่งในโลกนี้ เว้นแต่พระนิพพานแล้วควรพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงอย่างถูกต้อง (ญาณทัสสนะ) (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550) ก็รับรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาอันชอบ (สัมมาญาณ) (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550) ซึ่งเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยว่าสังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงควรริบเร่งตามประกอบความเพียร หันมาประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความไม่ประมาทก็จะสามารถดำรงตนจนสามารถบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้เท่าที่ได้ศึกษางานวิจัยก่อนหน้านี้ พบว่า ยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่อง ความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจจัยอิโวาทในมหาปริณิพพานสูตรโดยตรงเลย จะมีศึกษาไว้บ้างก็เพียงเฉพาะเรื่องๆ ในสูตรอื่นๆ เท่านั้น เช่น เรื่องหลักไตรลักษณ์ หลักปัจจุสมุปบาท หลักไตรสิกขา หลักกาวนาอนัตตา และสติปัญญา เป็นต้น

จากหลักการและเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจใคร่ที่จะศึกษาวิเคราะห์ความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจจัยอิโวาทในมหาปริณิพพานสูตร เพื่อนำผลที่ได้จากการวิจัยมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พุทธศาสนิกชนผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมโดยทั่วกัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาหลักธรรมเรื่องความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจจัยอิโวาทในมหาปริณิพพานสูตร
- 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมเรื่องความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจจัยอิโวาทในมหาปริณิพพานสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร/คัมภีร์ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร/คัมภีร์ (Documentary research) ซึ่งมีขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

- 1) ศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2550 และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 โดยศึกษาค้นคว้าหลักธรรมเกี่ยวกับความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจจัยอิโวาทในมหาปริณิพพานสูตร
- 2) ศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา คัมภีร์อื่นๆ ตลอดจนทั้งเอกสาร หนังสือสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
- 3) วิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

1. หลักธรรมเรื่องความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจจัยอิโวาทในมหาปริณิพพานสูตร

มหาปริณิพพานสูตรมีเนื้อหาที่สำคัญ 2 ประการ คือ (1) ลำดับเหตุการณ์เชิงพุทธประวัติที่เกิดขึ้นภายในช่วง 3 เดือน ก่อนการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า และเหตุการณ์หลังพุทธปรินิพพานคือการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ (2) หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทภายในช่วง 3 เดือน ก่อนการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระองค์ เฉพาะในส่วนของหลักธรรม กล่าวได้ว่าปัจจัยอิโวาทมีความโดดเด่นสำคัญกว่าหลักธรรมอื่นๆ เพราะถูกกล่าวอ้างถึงมากที่สุด ทั้งนี้ก็ด้วยเป็นการกล่าวถึงหลักธรรมที่เป็นประธานคือความไม่ประมาท ซึ่งหมายถึงความไม่ประมาทในสังขารนั่นเอง เพราะสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา ไม่มีสาระใดๆ ที่จะให้ยึดมั่น เพราะที่สุดแล้วผู้ยึดมั่นก็ได้แต่ความว่างเปล่าและความทุกข์เท่านั้น ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงเน้นย้ำให้พุทธบริษัทไม่ประมาทในชีวิต

2. วิเคราะห์หลักธรรมเรื่องความเสื่อมและความไม่ประมาทที่ปรากฏในปัจจัยอิโวาทในมหาปริณิพพานสูตร

ความเสื่อมของสังขารมีลักษณะที่จำแนกได้เป็น 2 ประการ คือ (1) เสื่อมเพราะเป็นสภาพตั้งอยู่ชั่วคราวแล้วมีความแตกสลายเป็นที่สุด (2) เสื่อมเพราะความไม่มีตัวตน แต่มนุษย์หลงยึดมั่นโดยความเป็นตัวตน จึงทำให้ประสบกับความทุกข์ (3) เสื่อมเพราะถูกปัจจัยปรุงแต่ง หรือมีสิ่งอื่นเป็นปัจจัยและเป็นปัจจัยของสิ่งอื่น

2.1 เสื่อมเพราะเป็นสภาพตั้งอยู่ชั่วคราวแล้วมีความแตกสลายเป็นที่สุด

สังขารมี 2 ประเภท คือรูปและนาม ในชั้น 5 หมายถึงสังขารที่เป็นสภาพปรุงแต่งจิตใจ ส่วนสังขารทั้งที่มีใจครองและไม่มีใจครองหมายถึงสังขารในไตรลักษณ์ อย่างไรก็ตามย่อมมีความหมายครอบคลุมถึงสังขารที่เป็นรูปในชั้น 5 ด้วย เพราะเป็นไปในอำนาจของไตรลักษณ์เหมือนกัน ความเสื่อมสลายของชั้น 5 สามารถอธิบายได้ในมิติของการกำหนดอายุ 100 เป็นเกณฑ์คือภายใน 100 ปี มนุษย์ย่อมตายหรือเสื่อมสลายไปในขณะที่อยู่ในครรภ์ช่วงใดช่วงหนึ่งคือ กลละ (น้ำใส) อัณฑะ (น้ำล้างเนื้อ) เปลี (ชิ้นเนื้อ) ฆนะ (ก้อนเนื้อ) หรือปัญญาสาขา (5 ปุ่ม คือมือ 2 เท้า 2 ศีรษะ 1) ตายในขณะที่คลอดบ้าง ตายในช่วงอายุเพียงครึ่งเดือน 1 เดือน จนถึง 10 เดือนบ้าง ตายในช่วงอายุ 1 ปีจนถึง 100 ปีบ้าง หากจะมีอยู่เกิน 100 ปีไปก็มีบ้างเหมือนกันแต่ไม่มาก ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า สัตว์ที่เกิดมาแล้วมีภัยจากความตายอยู่เป็นนิจ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายทั้งเด็กผู้ใหญ่ โง่ และฉลาดทั้งหมด เวลาจะตายใครๆ ก็ขอร้องให้มีชีวิตอยู่ต่อไปไม่ได้ ทุกอย่างย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งนั้น ชั้น 5 ย่อมเป็นไปเพื่ออาหาร (ความเสื่อม) ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะชั้น 5 ไม่เที่ยง ดังนั้นจึงเป็นทุกข์ และเพราะไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ จึงมีความแปรผันเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะยึดมั่นโดยความเป็นตัวตนหรือเห็นว่าเป็นเรา ของเรา กล่าวเฉพาะรูปชั้น 5 ในชั้น 5 รูปมีทุกข์ประจำสังขารคือเกิด แก่ เจ็บ ตาย เมื่อมีเกิดก็มีแก่ ภาวะที่จัดว่าเป็นความแก่ เช่น ฟันหลุด ผมหงอก หนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมอายุ ความแก่ หง่อมแห่งอินทรีย์ เหล่านี้คือความเสื่อมของกายสังขาร เมื่อมีความแก่ก็มีความตายหรือความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความตาย ความแตกสลายไปแห่งชั้น 5 ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์ทั้งหมดนี้คือความเสื่อมและความทุกข์ที่เกิดจากสังขาร

ตามนัยอนัตตลักษณะสูตร ท่านจำแนกรูปโดยนัยต่างๆ มีทั้งรูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน รูปภายใน รูปภายนอก รูปหยาบ รูปละเอียด รูปเลว รูปประณีต รูปไกล รูปใกล้ ทั้งหมดล้วนถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา ความเสื่อมที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิ

มรรค ที่พระพุทโธศาจารย์ได้อ้างบาลีวิภังค์เกี่ยวกับการกำหนดพิจารณาขั้น 5 มีอาการดังนี้คือ (1) ไม่เที่ยง เพราะขั้นนั้นไม่อาจดำรงอยู่ได้ตลอดไป และเพราะขั้นมีเบื้องต้นและเบื้องปลาย (2) อาพาธ เพราะให้เกิดความไม่มีเสรี และเพราะเป็นที่ตั้งแห่งความเจ็บไข้ (3) เป็นฝ่ายอื่น เพราะไม่อยู่ในอำนาจ และเพราะไม่เชื่อฟัง (4) ทลายไป เพราะพึ่งไปด้วยพยาธิ ชรา และมรณะ (5) หวันไหว เพราะหวันไหวด้วยพยาธิ ชรา มรณะ และโลกธรรมทั้งหลายมีลาภและความเสื่อมลาภ เป็นต้น (6) แตกสลาย เพราะเข้าถึงความแตกสลายเป็นปกติ โดยการกระทำ (ของตนหรือคนอื่น) บ้าง โดยเป็นเองบ้าง (7) ไม่คงทน เพราะตกไปได้ทุกรุ่นโดยปกติ และเพราะไม่มีเสถียรภาพ (8) ไม่มีที่ต้านทาน เพราะไม่มีที่คุ้มครอง และเพราะหาความปลอดภัยไม่ได้ (9) ว่างเปล่า เพราะว่างจากความยั่งยืน ความงามและความสุขที่คนเขลาคาดคิดเอา (10) ไม่มีแก่น เพราะเป็นสภาพว่างหรือเล็กน้อย (11) สูญเปล่า เพราะว่างจากเจ้าของ ผู้ครอง ผู้สร้าง ผู้สววย (ผล) และผู้ดูแลรักษา (12) มิใช่ตน เพราะแม้แต่ตนเองก็ไม่ได้เป็นเจ้าของ เป็นต้น (13) มีความแปรไปเป็นธรรมดา เพราะความเปลี่ยนแปลงไปเป็นชรา และมรณะ (14) ไม่มีแก่น เพราะอ่อนแอ และเพราะหักได้ง่ายเหมือนไม้กระพี้ (15) เสื่อม เพราะปราศจากความเจริญและเพราะเป็นความเสื่อม (16) เป็นสังขตะ เพราะถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น (17) เป็นเหยื่อมาร เพราะเป็นเหยื่อของมัจจุรและกิเลสมาร (18-21) มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิดแก่ เจ็บ ตายเป็นปกติ

ความเสื่อมแห่งรูปตามกาลคือ (1) ปฏิสนธิกาล (อุปปาต) คือสังขารก่อให้เกิดรูป (และนาม) ขึ้นมา (2) หลังจากนั้นเป็นต้นไปจนถึงก่อนจติ ท่านเรียกว่า ปวัตติกาล (ฐิติ) คือความเป็นไปแห่งรูป (ชีวิต) เริ่มตั้งแต่ทารกจนถึงแก่ มีความเปลี่ยนแปลงและสืบต่ออยู่ทุกขณะ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าความเสื่อม (3) จุตีกาล (ภังคะ) เมื่อรูปแก่ห่อหุ้มเต็มที่ ไม่อาจเป็นไปต่อไปได้อีกแล้วก็ถึงกาลจติ เคลื่อน หรือแตกสลายไป และหากยังมีตัณหานำไปสู่ภพใหม่อีก รูปก็จะปฏิสนธิใหม่ในภพนั้นๆ อีกตามผลแห่งกรรมที่ได้กระทำไว้ หมุนเวียนเป็นสังสารวัฏอย่างนี้

ความเสื่อมของรูปขั้นโดยความเจริญวัย มีดังนี้คือ กำหนดแบ่ง 100 ปีเป็นปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย รูปในวัยทั้ง 3 นี้ย่อมดับไปในวัยนั้นๆ เหตุนี้จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา วิธีการกำหนดแบ่ง 100 ปีเป็น 10 ส่วน (วัย) คือแบ่ง 100 ปีออกเป็น 10 ปีแห่งเด็กก่อน (มันททสกะ) 10 ปีแห่งการเล่น (ชิตทาทสกะ) 10 ปีแห่งผิวพรรณ (วิณณทสกะ) 10 ปีแห่งกำลัง (พลทสกะ) 10 ปีแห่งปัญญา (ปัญญาทสกะ) 10 ปีแห่งความเสื่อม (หानीทสกะ) 10 ปีแห่งความค้อม (ปีฬารทสกะ) 10 ปีแห่งความค้อม (วังกทสกะ) 10 ปีแห่งความหลังลิ้ม (โมมุททสกะ) และ 10 ปีแห่งความนอน (สยันทสกะ) รูปใน 10 ปีแรกย่อมดับไปใน 10 ปีแรกนั่นเอง ไม่ถึง 10 ปีที่ 2, รูปใน 10 ปีที่ 2 จนถึงรูปใน 10 ปีที่ 10 ก็ดับไปใน 10 ปีแห่งตนเอง ไม่อาจเป็นไปต่อจากนั้น เหตุนี้จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นอกจากนี้ยังสามารถกำหนดแบ่งให้ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีกจนถึงแบ่ง 100 ปีออกเป็น 100 ส่วน คือส่วนละ 1 ปี วิธีการกำหนดแบ่ง 1 ปีออกเป็น 3 ส่วน และ 6 ส่วน ท่านแบ่งตามฤดูกาล เช่น รูปในฤดูฝน 4 เดือนก็ดับในฤดูฝนนั่นเอง ไม่ถึงฤดูหนาว วิธีการกำหนดแบ่ง 1 เดือน เป็น 2 ส่วน คือแบ่งตามข้างขึ้นและข้างแรม วิธีการกำหนดแบ่ง 1 วัน เป็น 2 ส่วน ท่านแบ่งตามกลางวันและกลางคืน วิธีการกำหนดแบ่ง 1 วัน เป็น 6 ส่วน แบ่งตามเวลาเช้า กลางวัน เย็น ปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ความเสื่อมของรูปตามอาการ 6 คือ รูปในตอนก้าว ตอนถอย ตอนแล ตอนเหยียบ ตอนคู้ ตอนเหยียด ทั้งหมดย่อมดับไปในขณะแห่งตน ไม่อาจดำรงอยู่ได้จนถึงขณะอื่นต่อจากนั้น ธาตุทั้งหลายอันเป็นไปในส่วนยกก็ติ อุปาทายรูปแห่งธาตุเหล่านั้นก็ติ ย่อมดับไปในส่วนยกนี้เอง ไม่ถึงส่วนย่าง ธรรมทั้งหลายในส่วนย่าง ส่วนย้าย ส่วนหย่อน ส่วนเหยียบ ส่วนยัน ย่อมแตกสลายไปในส่วนนั้นๆ นั่นเอง ไม่อาจดำเนินไปถึง

ส่วนที่เหลือนอกนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะไม่เที่ยงจึงชื่อว่าเป็นทุกข์ และเพราะเป็นทุกข์จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา

ความเสื่อมของรูปตามนัยอาหาร อุตฺ ุกรรม จิต มีดังนี้คือ (1) รูปในคราวอด ย่อมดับไปในคราวอดนั่นเอง ไม่ถึงคราวอิ่ม รูปในคราวอิมก็ดับไปในคราวอิมนั่นเอง ไม่ถึงคราวอด เหตุนั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (2) รูปในคราวร้อนก็ดับไปในคราวร้อนนั่นเอง ไม่ถึงคราวเย็น รูปในคราวเย็นก็ดับไปในคราวเย็นนั่นเอง ไม่ถึงคราวร้อน เหตุนั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (3) รูปอันเป็นไปในจักขุทวาร ก็ดับไปในจักขุทวารนั่นเอง ไม่ถึงทวารที่เหลือนอกนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (4) รูปอันเป็นไปในคราวดีใจก็ดับไปในคราวดีใจนั่นเอง ไม่ถึงคราวเสียใจ รูปอันเป็นไปในคราวเสียใจก็ดับไปในคราวเสียใจนี้เอง ไม่ถึงคราวดีใจ เหตุนั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ในรูปอย่างนี้แล้ว ย่อมจะเกิดความรู้ว่า ชีวิต อัตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวลประกอบไว้กับจิตดวงเดียว ขณะแห่งชีวิต เป็นต้นย่อมเป็นไปพลัน (ชั่วขณะจิตหนึ่ง) เพราะจิตไม่เกิด สัตว์โลกก็ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะจิตเกิดขึ้นจำเพาะหน้า สัตว์โลกก็ชื่อว่าเป็นอยู่ เพราะจิตดับ สัตว์โลกก็ชื่อว่าตาย สังขารธรรมทั้งหลายที่แตกดับแล้วก็มิได้ไปเก็บไว้ที่ไหน กองสังขารสำหรับที่จะเกิดในอนาคตก็ไม่ได้มี สังขารทั้งหลายที่เกิดแล้วตั้งอยู่ก็เปรียบเหมือนเมล็ดพรรณผักรากที่คั่นวางลงบนปลายเข็ม พอถูกปลายเข็มก็ตกไปพลัน อนึ่ง เมื่อสังขารธรรมทั้งหลายเกิดแล้ว ความแตกดับก็ครอบงำธรรมเหล่านั้นไว้ มันจึงมีความแตกทำลายเป็นธรรมดา ไม่ปนกันธรรมก่อนๆ สังขารทั้งหลายมาโดยอาการไม่ปรากฏ แม้แตกดับแล้วก็มิปรากฏ มันเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเหมือนสายฟ้าปรากฏขึ้นในอากาศ ฉะนั้น

2.2 เสื่อมเพราะความไม่มีตัวตน แต่มนุษย์หลงยึดมั่นโดยความเป็นตัวตน จึงทำให้ประสบกับความทุกข์

สังขารทั้งหลายชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีแล้วกลับไม่มี ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดและความเสื่อมบีบคั้น ความเกิดขึ้นและความเสื่อมรูปนามที่ท่านอธิบายไว้ในอุทฺยพพยานุปัสสนาญาณ มีดังนี้คือ ก่อนที่นามรูปนี้จะเกิดขึ้น กองนามรูปที่ยังไม่เกิดหาไม่ ความไปสู่ทิศใหญ่ย่อยแห่งนามรูปที่กำลังดับไปก็ไม่มี ความตั้งลงโดยรวมกันเป็นกอง เป็นหมวดหมู่ ในที่อันหนึ่งแห่งนามรูปที่ดับไปแล้วก็ไม่มี รูปเกิดเพราะปัจจัยเกิดบ้าง รูปเสื่อมไปเพราะปัจจัยดับบ้าง รูปย่อมเกิดโดยขณะบ้าง ย่อมกลับเสื่อมไปโดยขณะบ้าง รูปเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเกิดขึ้น รูปเกิดขึ้นเพราะตัณหา ุกรรม อาหาร เป็นต้นเกิดขึ้น รูปดับไปเพราะอวิชชาดับ รูปดับเพราะตัณหา ุกรรม และอาหารดับ เมื่อเห็นลักษณะแปรไปแห่งรูป ก็ชื่อว่าเห็นความเสื่อมแห่งรูปขันธ์ เมื่อเห็นความเสื่อมแห่งรูปขันธ์ ก็ชื่อว่าเห็นลักษณะ 5 นี้

2.3 เสื่อมเพราะถูกปัจจัยปรุงแต่ง หรือมีสิ่งอื่นเป็นปัจจัยและเป็นปัจจัยของสิ่งอื่น

ความเกิดขึ้นและความเสื่อมของขันธ์ 5 มี 2 ลักษณะ คือโดยปัจจัยและโดยขณะ เมื่อเห็นความเกิดขึ้นโดยปัจจัย สมุทฺยสัจย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ปัจจัยผู้ให้เกิด เมื่อเห็นความเกิดขึ้นโดยขณะ ทุกขสัจย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ชาติทุกข์ เมื่อเห็นความเสื่อมไปโดยปัจจัย นิโรธสัจย่อมปรากฏ เหตุหยั่งรู้ความไม่เกิดขึ้นแห่งสิ่งที่มีปัจจัยทั้งหลาย เพราะความไม่เกิดขึ้นแห่งปัจจัย เมื่อเห็นความเสื่อมโดยขณะ ทุกขสัจย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้มรณทุกข์ ส่วนการเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปทั้งโดยปัจจัยและโดยขณะแห่งผู้ปฏิบัติจัดว่าเป็นโลกิยมรรค ความเกิดขึ้นและความเสื่อมของขันธ์ 5 ตามนัยปฏิจฺจสมุปบาท มีดังนี้คือ เมื่อเห็นความเกิดขึ้นโดยปัจจัย อนุโลมปฏิจฺจสมุปบาทก็ย่อมปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติ เพราะหยั่งรู้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อเห็นความเสื่อมไปโดยปัจจัย ปฏิโลมปฏิจฺจสมุปบาทก็ย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ว่า เพราะความดับแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับ แต่เมื่อเห็นทั้งความเกิดและความเสื่อมโดยขณะ ปฏิจฺจสมุปฺนธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏ เพราะหยั่ง

รู้สังขตลักษณะ ด้วยว่าธรรมทั้งหลายที่มีความเกิดและเสื่อมไปจัดเป็นสังขตธรรม และสังขตธรรมเหล่านั้นก็เป็นปฏิสมุขันธ์ธรรม อนึ่ง เมื่อเห็นความเกิดขึ้นโดยปัจจัย อนัตตลักษณะก็ย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ว่าธรรมทั้งหลายมีความเป็นไปเนื่องด้วยปัจจัยโดยไม่เคลือบคลาด เมื่อเห็นทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปโดยขณะ อนิจจลักษณะย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นสภาพมีแล้วก็ไม่มี และเพราะหยั่งรู้ว่าความว่างเปล่าแห่งสังขารธรรมทั้งหลายทั้งในส่วนก่อนและส่วนหลังคือทั้งในอดีตและอนาคต ทุกขลักษณะก็ย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ว่าความถูกบีบคั้นด้วยความเกิดและความเสื่อม แม้สภาวะลักษณะ (ลักษณะที่เป็นสภาวะ) ก็ย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ว่าความเป็นธรรมที่กำหนดไว้ด้วยความเกิดและความเสื่อม แม้ภาวะที่สังขตลักษณะเป็นไปชั่วขณะๆ ก็ปรากฏในสภาวะลักษณะ เพราะหยั่งรู้ว่าความไม่มีแห่งความเสื่อมในลักษณะเกิด และความเกิดในลักษณะเสื่อม

นามและรูปเท่านั้นที่มีอยู่จริงในโลกนี้ (ปรมาตถสัจจะ) นามและรูปนั้น สัตว์และคนไม่มีอยู่จริง นามและรูปนี้เป็นของว่างเปล่า ถูกเป็นปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นกองแห่งทุกข์ นามและรูปในปัจจุโวการภพก็อาศัยกันเป็นไป ต่างค้ำจุนกันไว้ เมื่ออย่างหนึ่งล้มด้วยอำนาจมรณะ อีกอย่างหนึ่งก็ล้มด้วย เมื่อนามอาศัยรูป กล่าวคือหทัยวัตถุ ทวาร และอารมณ์เป็นไปอยู่ รูปและนามเป็นคนละภาวะ มิได้ปนกัน นามว่างจากรูป รูปก็ว่างจากราม เพียงแต่นามอาศัยรูปเป็นไปเท่านั้นเอง ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นที่ 5 มิได้เกิดแต่ตา มิได้เกิดแต่รูป และมีได้เกิดในระหว่างตาและรูปทั้งสอง มันเป็นสังขตะ อาศัยเหตุเกิดขึ้น เหมือนกลองถูกตี เสียงก็เกิดขึ้น แม้อายตนะอื่นๆ ก็มีนัยเดียวกันนี้ นามไม่มีเดชเองโดยลำพัง ไม่ใช่เกิดขึ้นด้วยเดชของตน และไม่อาจเป็นไปในภพนั้นๆ เอง แม้รูปก็ไม่มีเดช ไม่อาจเกิดขึ้นด้วยเดชของตน ทั้งไม่อาจเป็นไปในภพนั้นๆ โดยลำพัง ทั้งรูปและนามต่างได้อาศัยกันเกิดขึ้นหรือเป็นไป ธรรมทั้งหลายเป็นสังขตะ อ่อนแอโดยลำพังตน เกิดและตั้งอยู่ด้วยกำลังของตนไม่ได้ มักเป็นไปตามอำนาจของธรรมอื่นเกิดขึ้น คือธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะมีธรรมอื่นเป็นปัจจัย ตั้งขึ้นเพราะมีธรรมอื่นเป็นอารมณ์ ชั้นที่มีกรรมเป็นปัจจัยเกิดแล้วในอดีตก็ดับไปแล้วในอดีตนั่นเอง ส่วนชั้นเหล่านี้เมื่ออดีตกรรมเป็นปัจจัยเกิดขึ้นในภพนี้ ธรรมอะไรๆ ที่มาสู่ภพนี้จากอดีตภพหาไม่ แม้ชั้นทั้งหลายที่เกิดเพราะกรรมปัจจัยในภพนี้ก็จักดับไป ชั้นเหล่านี้จักเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีธรรมอะไรๆ จากภพนี้ไปสู่ภพใหม่ ไม่มีธรรมอะไรๆ ในอดีตภพข้ามมาสู่ภพนี้ หรือไม่ข้ามภพนี้ไปสู่ภพใหม่

การพิจารณาความเสื่อมของสังขารและความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ (ไม่ประมาทในสังขาร) ย่อมทำให้มีผลหรือได้รับประโยชน์ 4 ประการ คือ (1) รู้เท่าทันความจริงของสังขาร (2) เป็นการเตือนตนไม่ให้ประมาท (3) ไม่ทุกข์ใจเพราะสังขารทั้งหลาย (4) ได้ประสบความสำเร็จในชีวิต

1. รู้เท่าทันความจริงหรือความเปลี่ยนแปลงของสังขาร สังขารทั้งหลายมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม ไม่อาจบังคับให้เป็นไปตามที่ปรารถนาได้ เมื่อเปลี่ยนแปลงไปในอารมณ์ที่ตนไม่ต้องการก็จะเกิดความทุกข์แก่ผู้ที่ยึดมั่นในความเป็นตัวตนและของตน หากผู้ปฏิบัติพิจารณาถึงความเสื่อมสลายของสังขารทั้งหลาย ก็จะทำให้รู้เท่าทันความเป็นจริง ไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นเหตุแห่งทุกข์

2. เป็นการเตือนตนไม่ให้ประมาท โดยธรรมชาติของมนุษย์ผู้ไม่ได้ฝึกอบรมจิตและปัญญาของตน (ผู้ประมาท) มักจะปล่อยใจหรือทำอะไรตามใจปรารถนา ความประมาทชื่อว่าเป็นเหตุแห่งความผิดพลาดความพลั้งพลาดทั้งหลาย คนประมาทจึงประสบทุกข์อยู่เสมอ หากผู้ปฏิบัติได้พิจารณาความเสื่อมของสังขารทั้งหลาย ก็จะเป็นการเตือนตนให้มีสติหรือไม่ประมาท เมื่อมีความไม่ประมาท การดำเนินชีวิตก็จะไม่เกิดความผิดพลาด ความทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้น

3. ไม่ทุกข์ใจเพราะสังขารทั้งหลาย มนุษย์ผู้ไม่รู้จักความจริงของสังขารหรือไม่รู้เท่าทันสังขาร เมื่อสังขารนั้นเปลี่ยนแปลงหรือเสื่อมสลายไปก็ทำให้เกิดความทุกข์ใจขึ้นมา ความทุกข์ที่ทันทันใจไว้อยู่โดยประมาท

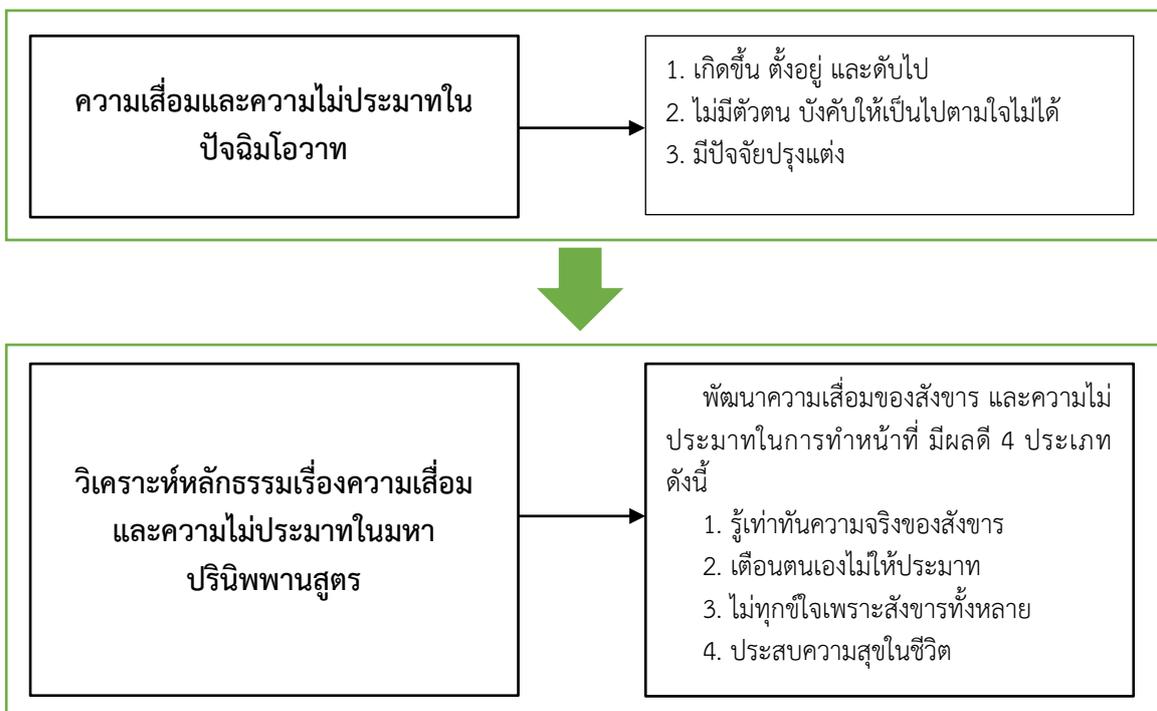
ต่างๆ เช่น ทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตาย การประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจ การประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจ เป็นต้น ทั้งหมดรวมลงในความยึดมั่นในชั้น 5 อย่างไรก็ตามแม้ผู้ปฏิบัติจะยังละความยึดมั่นไม่ได้ แต่หากมีสติรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังขาร ก็สามารถที่กำหนดรู้เพื่อไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้นในขณะนั้นได้ ดังนั้นความไม่ประมาททุกขณะจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่นมนุษย์

4. ได้ประสบการณ์ความสุขในชีวิต สุขที่แท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนาคือสุขที่เกิดขึ้นทางใจโดยไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสุขที่เกิดจากการพัฒนาจิต หรือเป็นความสุขที่เกิดจากการละกิเลสได้หมดสิ้น ไม่ถูกปัจจัยใดๆ เสียดแทงอีกต่อไป เรียกว่า พระนิพพาน คนผู้ประมาทไม่อาจประสบกับความสุขตามที่กล่าวมานี้ได้ เพราะธรรมะเป็นวิสัยของสัตว์บุรุษเท่านั้น ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้พุทธบริษัทดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท เพราะความไม่ประมาททำให้เข้าถึงความสุขคือพระนิพพานได้

ความไม่ประมาทในกาลเวลาคือไม่ปล่อยวันเวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ เห็นเวลาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ รู้จักใช้เวลาให้คุ้มค่าคือทำประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ความไม่ประมาทในวัยคือไม่มัวเมาหรือหลงว่าตนเองยังเป็นหนุ่มสาวแล้วไม่ประพฤติธรรม คิดว่าจักทำในวัยที่เหมาะสม ซึ่งอาจไม่มีโอกาสตามที่ตั้งใจไว้ก็ได้ เพราะชีวิตเป็นของไม่เที่ยง ความไม่ประมาทในชีวิตคือการรู้จักห้ามและป้องกันโทษที่จะพึงเกิดแก่ตนและชวนช่วยสร้างทางหรือเหตุแห่งความสุขที่จะพึงเกิดขึ้นแก่ชีวิต ความไม่ประมาทในการทำงานคือประกอบแต่สัมมาชีพ ละเว้นการทำงานที่มีโทษ และตั้งใจทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ความไม่ประมาทในการศึกษาคือศึกษาหาความรู้เพื่อพัฒนาตนและสังคมอยู่เสมอ ส่วนความไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรมคือการปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของศาสนาเพื่อละเว้นความชั่วหรือสิ่งที่เป็นโทษ เพิ่มพูนความดีงาม และอบรมจิตและปัญญาเพื่อความสุขที่ยั่งยืนตลอดไป

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยฉ้อฉลในมหาปริณิพพานสูตร สามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ใหม่ ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

อภิปรายผล

ความเสื่อมเกิดขึ้นได้ทั้งเหตุปัจจัยภายในและเหตุปัจจัยภายนอก ความเสื่อมภายในเกิดขึ้นจากตนเอง เป็นเหตุปัจจัย ส่วนความเสื่อมภายนอกเกิดขึ้นจากคนอื่นหรือสิ่งอื่นเป็นเหตุปัจจัย คนส่วนมากมักให้ความสำคัญและกลัวความเสื่อมที่เกิดจากคนอื่นหรือสิ่งอื่นมากกว่าความเสื่อมที่เกิดขึ้นจากตน เพราะธรรมชาติของมนุษย์ผู้ไม่ได้ฝึกตนมักจะเข้าข้างตนเองและเพ่งโทษคนอื่น แม้หลายๆ ครั้งโทษที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุมาจากตนก็ตาม สิ่งที่ดีถือว่าเป็นจุดแข็งหรือน่ากลัวสำหรับปัจจัยภายนอกหรือคนอื่นก็คือเราไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามที่เราต้องการนั่นเอง เพราะแม้แต่ตัวเราเองก็ยังไม่สามารถบังคับหรือสั่งใจตนเองได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่จะสั่งให้คนอื่นทำตามใจตนเองได้ เมื่อถือเอามนุษย์ทุกคนเป็นที่ตั้งโดยไม่มีการแบ่งแยกเราและเขาก็ถือว่ามนุษย์ทุกรูปนามมีที่ตั้งหรือจุดรวมเป็นอย่างเดียวกันคือชั้น 5 นั่นเอง ถ้าถืออย่างนี้มนุษย์จะให้ความสำคัญกับตน (อหังตตัตถ์) มากกว่าคนอื่นหรือสิ่งอื่น (พหิทธาตถ์) แลเมื่อมีการฝึกฝนอบรมตนเพื่อละอกุศลธรรม และเจริญกุศลธรรม ปัญหาที่เข้าใจว่าเกิดจากคนอื่นหรือสิ่งอื่นนั้นจะไม่ใช่เรื่องสำคัญอีกต่อไป เพราะมนุษย์ได้เข้าใจและปฏิบัติตนต่อธรรมชาติได้ถูกต้องแล้ว

ในการนำความรู้เรื่องความเสื่อมของสังขารและความไม่ประมาทมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะกับสถานการณ์บ้านเมืองปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติควรได้เข้าใจว่าธรรมชาติของสรรพสิ่งเชิงวิวัฒนาการคือเมื่อเจริญถึงที่สุดแล้วก็กลับเสื่อมลง หรือเมื่อเสื่อมถึงที่สุดแล้วก็กลับเจริญขึ้น ความชอบใจหรือความไม่ชอบใจ ไม่ใช่สิ่งจีรังยั่งยืน เกิดขึ้นได้ไม่นานก็จะเปลี่ยนแปลงไป หากพิจารณาในมิติของความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไปในแต่ละขณะ ก็ยังจะเห็นความเกิดดับหรือความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คนที่มีความทุกข์ใจได้นานมักจะเป็นคนที่ตรึงถึงอกุศลธรรมอยู่เป็นนิตย์จนจิตเสพคุ้นกับอกุศลธรรมนั้น น้อมไปในอกุศลธรรมนั้น อย่างไรก็ตามเมื่อสิ่งที่ตนยึดมั่นโดยความเป็นตัวตนของตนนั้นเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จิตก็จะเปลี่ยนไปตามด้วยคือเปลี่ยนไปตามด้วยอำนาจของตัณหา ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าทั้งสุขและทุกข์เป็นอนัตตาคือไม่มีตัวตน วางเปล่าจากความเป็นตัวตน เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่นโดยความเป็นเหตุปัจจัย ดังนั้นสัตบุรุษจึงละเว้นเหตุชั่ว เพื่อป้องกันผลชั่วไม่ให้เกิดขึ้น และเลิกทำแต่เหตุที่ดี เพื่อให้ได้รับผลที่ดี ไม่มีความยึดมั่นในสรรพสิ่งโดยความเป็นตัวตน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท และเป็นปัจจัยแห่งความสงบสุข สอดคล้องกับงานเขียนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551) ที่ได้กล่าวถึงความไม่ประมาทไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า “ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติหรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่างระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลันไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้าตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมมปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบและรุดหน้าเรื่อยไป และสอดคล้องกับผลวิจัยของพระมหาหรรษา วัง สดสสสเนตโต (แสนตา) ที่กล่าวว่า สังคมไทยปัจจุบันนั้นเต็มไปด้วยความประมาท ดังที่ปรากฏชัดโดยสภาพของสังคมปัจจุบัน ในสังคมไทยปัจจุบันมีปัญหาทางสังคมจำนวนมากที่เป็นผลมาจากความประมาทและฐานที่ตั้งหรือเหตุแห่งความประมาทที่มีแพร่หลายอยู่ทุกหนทุกแห่ง สิ่งเหล่านี้ เป็นเครื่องแสดงออกซึ่งความประมาทในสังคมไทยปัจจุบันเพื่อแก้ปัญหาทางในสังคมที่เกิดมาจากความประมาทนั้นพระพุทธศาสนาได้เสนอวิธีการที่มีประสิทธิภาพไว้ภายใต้ระบบของศีล สมาธิ และปัญญา เมื่อได้มีการเจริญศีล สมาธิและปัญญาแล้ว ปัญหาทางสังคมทั้งหมดก็จะหมดไป และผลที่ตามมาสังคมก็จะอยู่ในสภาพแห่งความสงบสุขและสันติภาพ

สรุป

ความเสื่อมของสังขารมีลักษณะที่จำแนกได้เป็น 3 ประการ คือ (1) เสื่อมเพราะเป็นสภาพตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วมีความแตกสลายเป็นที่สุด สังขารมี 2 ประเภท คือรูปและนาม ในชั้น 5 หมายถึงสังขารที่เป็นสภาพปรุงแต่งจิตใจ ส่วนสังขารทั้งที่มีใจครองและไม่มีใจครองหมายถึงสังขารในไตรลักษณ์ อย่างไรก็ตามย่อมมีความหมายครอบคลุมถึงสังขารที่เป็นรูปในชั้น 5 ด้วย เพราะเป็นไปในอำนาจของไตรลักษณ์เหมือนกัน ความเสื่อมสลายของชั้น 5 สามารถอธิบายได้ในมิติของการกำหนดอายุ เป็นต้น (2) เสื่อมเพราะความไม่มีตัวตน แต่มนุษย์หลงยึดมั่นโดยความเป็นตัวตน จึงทำให้ประสบกับความทุกข์ สังขารทั้งหลายมีลักษณะเป็นอนัตตา เพราะไม่เป็นไปในอำนาจของใคร มีลักษณะไม่เที่ยง เพราะมีแล้วกลับไม่มี มีลักษณะเป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดและความเสื่อมบีบคั้น (3) เสื่อมเพราะถูกปัจจัยปรุงแต่ง หรือมีสิ่งอื่นเป็นปัจจัยและเป็นปัจจัยของสิ่งอื่น ความเกิดขึ้นและความเสื่อมของชั้น 5 มี 2 ลักษณะ คือโดยปัจจัยและโดยขณะ เมื่อเห็นความเกิดขึ้นโดยปัจจัย สมุทยสังขย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ปัจจัยผู้ให้เกิด เมื่อเห็นความเกิดขึ้นโดยขณะ ทุกขสังขย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้ชาติทุกข์ เมื่อเห็นความเสื่อมไปโดยปัจจัย นิโรธสังขย่อมปรากฏ เหตุหยั่งรู้ความไม่เกิดขึ้นแห่งสิ่งที่มีปัจจัยทั้งหลาย เพราะความไม่เกิดขึ้นแห่งปัจจัย เมื่อเห็นความเสื่อมโดยขณะ ทุกขสังขย่อมปรากฏ เพราะหยั่งรู้มรณทุกข์

การพิจารณาความเสื่อมของสังขารและความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ (ไม่ประมาทในสังขาร) ย่อมทำให้มีผลหรือได้รับประโยชน์ 4 ประการ คือ (1) รู้เท่าทันความจริงของสังขาร (2) เป็นการเตือนตนไม่ให้ประมาท (3) ไม่ทุกข์ใจเพราะสังขารทั้งหลาย (4) ได้ประสบความสุขในชีวิต ส่วนความไม่ประมาท 6 อย่าง ได้แก่ 1) ความไม่ประมาทในกาลเวลา 2) ความไม่ประมาทในวัย 3) ความไม่ประมาทในชีวิต 4) ความไม่ประมาทในการทำงาน 5) ความไม่ประมาทในการศึกษา 6) ความไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 คณะสงฆ์ควรนำหลักธรรมจากปัจจัยอิโวกาทไปเผยแผ่ในกลุ่มชาวพุทธให้เกิดตระหนักรู้และนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

1.2 ภาควิชาควรนำหลักความไม่ประมาทไปรณรงค์ให้ผู้ขับชียนพาหนะได้เห็นความสำคัญและนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง

2. ข้อเสนอแนะการวิจัยในครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเฉพาะหลักธรรมในปัจจัยอิโวกาทคือความเสื่อมของสังขารและความไม่ประมาทเท่านั้น พบว่ายังมีประเด็นที่ควรศึกษาได้อีกในมหาปริณิพพานสูตร ดังนั้นจึงขอเสนอแนะประเด็นเพื่อการวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

2.1 ศึกษาวิเคราะห์หลักอภิธานิยธรรมในฐานะหลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา

2.2 ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยความเป็นสธรรมของอิทธิบาท 4 เพื่อความสำเร็จแห่งการทำงาน

2.3 ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่มีต่อพุทธศาสนิกชน

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 9.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2551). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ภิรมย์ เจริญผล. (2553). ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ : กรณีศึกษาผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์ จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก 2500.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.